

„Összehozza az urat és a parasztot”. Az amatőr színjátszó mozgalom identitáskereső funkciója a Vajdaságban a két világháború között

OLÁH TAMÁS

Az első világháborút követően¹ a Trianon utáni Magyarországtól kulturális értelemben is elszakadó vajdasági magyarság soha nem tudta „tartósan kiépíteni kollektív közösségtudatát.”² Ennek mindenekelőtt az volt az oka, hogy az egymást követő rendszerek és államhatalmi rendelkezések váltakozásai során a politikai és kulturális reprezentáció feltételei is minduntalan megváltoztak. Ám talán nem volna túlzó azt állítani, hogy egyetlen későbbi impériumváltás sem rázta meg annyira a magyar anyanyelvű lakosságot, és kérdőjelezte meg a korábban bevett identitáskonstrukciók fenntarthatóságát, mint az, amikor a korábban a Magyar Királyság déli vármegyéihez tartozó területeknek a Szerb–Horvát–Szlovén Államhoz³ való csatlakozását nemzetközi szinten is ratifikálták.

1918. október 17-én I. Károly, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodója, végső nyilatkozatainak egyikében kijelenti, hogy az ország „oly szövetséges állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepedési területén,” s arra szólítja fel a nemzetiségeket, hogy nemzeti tanácsok létrehozásával vegyenek

részt az új birodalom felépítésében.⁴ Rövidesen világossá válik, hogy terve az eredeti elképzelés szerint biztosan nem valósulhat majd meg, s a november 3-án Padovában aláírt fegyverszüneti egyezmény nem csak a harcok végét, de a Monarchia felbomlását és a Magyar Királyság területeinek újrafelosztását is eredményezi.

Jellemző, hogy az etnikai szempontból rendkívül heterogén dualista államalakulat népei – melyek közül a németiség és a magyarság együttesen is csak a lakosság negyvenhárom százalékát tette ki – gyökeresen másként értékelték a fennálló hatalom kisebbségpolitikáját. Míg az osztrákok és a magyarok – s későbbi történetíróik – a kisebbségek jogainak széleskörű elismerését hangsúlyozták, a szlávok a „népek börtönként” tekintettek a Monarchiára.⁵ 1918 őszén, a mai Vajdaság területének településein – I. Károly vízióját bizonyos értelemben beteljesítve – sorra alakulnak a szerb és bunyevác nemzeti tanácsok, melyek a háború utolsó napjainak általános zűrzavarában igyekeznek lokális szinten fenntartani a rendet intézkedéseikkel.⁶

¹ A tanulmány megírásakor a szerző az OTKA (PD 146626) támogatásában részesült. Témaszám: 32044.

² ÓZER Ágnes, „Történelmi tudatunkról: Az előzmények és a mai állapot”, in *Délvidék/Vajdaság*, szerk. PAPP Richárd, 14–24 (Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007), 14.

³ 1918 decemberétől Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd 1929-től Jugoszláv Királyság.

⁴ Idézi MÁK Ferenc, *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945* (Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013), 11.

⁵ FREY Dóra, „Az Osztrák–Magyar Monarchia és a nemzetiségek – különös tekintettel a Birodalmi Tanácsban Képviselet Országokra”, *Forum: Acta Juridica et Politica* 9, 1 sz. (2019): 27–44, 27.

⁶ E szervezetek ellensúlyaiként magyar és német nemzeti tanácsok is alakulnak, me-

Közvetlenül a szerb hadsereg bevonulása előtt – amely 1918. november 21-ével bezárolag megszállja a mai Vajdaság területét egészen a demarkációs vonalig – magyar tisztviselők és értelmiségiek tömegei hagyják el otthonaikat. A legtöbben ekkor még bíznak abban, hogy „csak pár hét, pár hónap rendcsinálásról van szó, [...] átmenetről, amely szükséges egy békekonferencia előkészületeire.”⁷ Rövidesen azonban kiderül, hogy annak, aki maradni kíván, hosszútávra kell berendezkednie.⁸ Garay Béla, a huszadik századi vajdasági magyar színjátszás egyik legjelentősebb rendezője, szervezője és történetírója a következőképpen emlékezik vissza erre az időszakra:

„Itt nem maradt csak néhány politizáló ügyvéd: itt nem maradt egyetlen író, innen elment jóformán minden hivatásos színész, minden muzsikusz, elment a tanítók javarésze és itt nem maradt egy tömegben olyan tradícióktól és ősi kultúrától megszentelt magyarság, mint Erdélyben, vagy Felsőmagyarországon. Szegény elhasznált zsellérség a bácskai magyarok nagyobb része és a városokban kis iparosok, kis tisztviselők, néhány orvos és néhány ügyvéd: ez volt minden, ez volt a mag, ez volt az idők kezdete.”⁹

A Vajdaság területén aktivizálódó délszláv politikai erők és nemzeti tanácsok 1918. nov-

lyek továbbra is a Károlyi-kormány rendelkezéseit ismerik el.

⁷ MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 17.

⁸ A magyar hatóságok végül csak huszonhárom év múlva, 1941 tavaszán szereznek újra befolyást a területen, de hatalmuk ekkor is csak igen rövid ideig, a második világháború végéig tart.

⁹ GARAY Béla, „A magyar színjátszás küzdelmei a megszállás alatt”, *Kalangya* 12, 5. sz. (1943): 233–237, 233.

ember 25-ére Nagy Nemzetgyűlést hívnak össze Újvidéken, mely határozatot hoz „Bácska, Bánát és Baranya Magyarországgal fennálló államjogi, politikai és gazdasági kapcsolatainak a megszakításáról, egyúttal kinyilvánít[ja] a területeknek a Szerb Királysághoz történő csatlakozási szándékát.”¹⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a döntéshozók nemzeti-ségi összetétele a legkevésbé sem tükrözi a régió lakosságának valós etnikai felépítését. 578 szerb, 89 horvát, 62 szlovák és 21 ruszin képviselő mellett mindössze 6 német és egyetlen magyar van jelen, holott az utóbbi kettő etnikum teszi ki a lakosság közel 47 százalékát e térségben is.¹¹ A Nagy Nemzetgyűlésen megszavazott döntések értelmében a továbbiakban gyakorlatilag tényként kezelik, hogy Magyarország befolyása megszűnt a fenti területeken, melyek végül a december 1-jén létrejövő Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatlakoznak.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum rendelkezései alapján azok, akik vállalták nemzeti hovatartozásukat, 1922. januárjáig optálhatnak, azaz szabadon elhagyhatják az új államot.¹² A Horthy-kormányzat Országos Menekültügyi Hivatalának adatai szerint a határidő lejártáig összesen 39 272 magyar optáns és menekült érkezik Magyarországra Bácska, Bánát és Baranya területéről,¹³ s ez a szám 1924-re közel 45 ezerre emelkedik.¹⁴ A mai Vajdaság¹⁵ területének

¹⁰ MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 18.

¹¹ GULYÁS László, „A Délvidék elszakítása: Újvidék 1918. november 25.”, *Acta Scientiarum Socialium* 9, 48. sz. (2018): 69–73, 72.

¹² Akik 1910. január 1-je előtt is az elcsatolt területeken éltek, automatikusan megkapták az új ország állampolgárságát.

¹³ MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 41.

¹⁴ Uo., 24.

¹⁵ Közigazgatási fogalomként 1923. január 28-án jelenik meg először magyar nyelven a *Bácsmegeyi Napló* „A Vajdaság vámbevételei” című cikkében.

történelmi demográfiai adatait megvizsgálva azonban azt láthatjuk, hogy a régió magyarsága 1921 és 1931 között mintegy 43 ezer fővel, az ezt követő évtizedben pedig további 52 ezerrel gyarapszik, s ezzel eléri történelmi csúcspontját, a kis híján 466 ezerre becsült lélekszámot.¹⁶

E növekedés a szláv hatalmi szervek által meghozott, a kisebbségeket érintő diszkriminatív intézkedéseket számba véve még figyelemre méltóbb. A bevonuló szerb csapatok az első világháborút követően statáriumot vezetnek be az újonnan annektált országrészen, s lefegyverzik a csendőrség helyi egységeit, a sajtóorgánumoknak megtiltják a kapcsolattartást a magyarországi hírszolgálatokkal, a lakosság számára pedig a sportesemények és kulturális rendezvények megtartását,¹⁷ továbbá beszüntetik az oktatást magyar tanyelvű általános- és középiskolákban. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hatóságai 1919 elején a demarkációs vonalak szinte hermetikus lezárásával többek között azt is megakadályozzák, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók az utódállamok területén működő intézményeiket látogathassák.¹⁸ Ez rendkívüli jelentőségű korlátozás, hiszen a Romániához és Csehszlovákiához csatolt országrészekkel ellentétben egyetlen egyetem sem működik a Vajdaság területén. A tanítóképzést pedig mind a magyar, mind a német kisebbség anyanyelvén megtiltják.

¹⁶ A pontos adatokat persze fenntartással kell kezelnünk, mivel kétség sem férhet hozzá, hogy az egymást váltó államhatalmi szervek saját politikai érdekeik mentén manipulálták a népszámlálások eredményeit, hogy saját nemzetük javára billentsék át az etnikai mérleget.

¹⁷ Később ezek megszervezését engedélyekhez kötik, felügyelőket rendelnek helyszínükre.

¹⁸ Šandor MESAROŠ, *Poločaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1981), 53.

A már praktizáló tanároknak 1922-ig sikeres vizsgát kell tenniük az államnyelv ismeretéből.¹⁹ Az oktatási intézményekben „a tanítók és a személyzet előtt nyilvánosan semmisítenek meg minden olyan tárgyat – zászlót, címet, volt uralkodók arcképét, bélyegzőket – amelyek a magyar állam jelképei voltak.”²⁰ A kisgyermeket ugyan a törvény szerint továbbra is saját anyanyelvükön kell oktatni, de hogy ki milyen nemzetiségű, azt úgynevezett „névelemzés” útján döntenek el.²¹

A vajdasági magyarság háború utáni önszerveződését döntően befolyásolja, hogy – miképpen erre Garay Béla is reflektál – a közösség lélekszámához viszonyítva rendkívül alacsony az értelmiségiek aránya. A túlnyomó többségben politikailag iskolázatlan földművesekből és kisiparosokból álló lakosság helyzetét pedig tovább nehezíti az 1919 februárjában meghirdetett „szociális” agrárreform, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nem szláv nemzetiségű nagy- és középbirtokosok földjeit a hatóságok kisajátítják, és egyéves időszakokra bérbe adják azokat. Mivel igénylő csak délszláv nemzetiségű lehet, hetven százalék fölé emelkedik a magyar földnélküliek száma. A napszámosok, cselédek és zsellérek bére nem éri el az ipari munkások fizetésének egyharmadát sem, és egészségügyi biztosításban sem részesülnek.²² Nem csoda, hogy a két világháború között fennálló délszláv királyság „huszonkét éves történetét végigkísér[ ] a birtokviszonyok rendezetlenségéből eredő társadalmi és politikai feszültség.”²³ A kedvezőtlen álla-

¹⁹ MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 37.

²⁰ Ezt a döntést még egyes radikálisnak tartott orgánumok is elítélik. Lásd. MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 23.

²¹ A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy minden szláv eredetű vezetéknevvel rendelkező tanulónak (pl. Petrovics, Babits) szerb nyelvű osztályba kell iratkoznia. Lásd *uo.*, 27.

²² *Uo.*, 35.

²³ *Uo.*, 26.

potot tetézi, hogy 1920 januárjában rendeletet hoznak a magyar korona és a szerb dinár 4:1 arányú átváltásáról, mellyel elértéktele-nítik a valamikori Monarchia területén élők megtakarításait, és gazdasági előnyhöz jut-tatják az újonnan betelepülteket.²⁴

A gazdasági ellehetetlenítés mellett a Vajdaság területén élő magyarságnak egy korábban ismeretlen kihívással is szembe kell néznie. Történelme során először kény-szerül rá, hogy – a Trianon utáni Magyaror-szág kulturális folyamataitól függetlenül – új geopolitikai és történelmi kontextusban de-finiálja nemzeti identitását. E folyamat során „ismét birtokába [kell] vennie saját múltját, hagyományait. [...] Saját emlékezetre [van] szükség[e], öntudatosságának jeléül pedig a maga történelmi tudatának, kultuszteremté-sének és -ápolásának folyamatát [kell] elin-dítania.”²⁵

Az egyetemes magyarság által a XIX. szá-zadban kialakított nemzeteszmény – mint a közösség összetartozásának alapja – a vaj-dasági értelmiség számára ideális szervező-erőnek tűnhet, ám a lakosság legnagyobb részét kitevő földnélküli parasztság, továbbá az élelmiszer- és kisiparban dolgozó munká-sok „gazdasági helyzetüknél, műveltségi szintjüknél fogva” nem fogékonyak a nem-zeti érzésen alapuló identitás eszmerendsze-rének magukévé tételére.²⁶ „Helyette a vaj-dasági szerbség történelmi tradíciójából me-rítő, de új tartalommal feltöltődő regionális, vajdasági önazonosság kialakulásának fo-lyamata kezdőd[ik] el, mely sajátos törté-nelmi tudattal is rendelkezik.”²⁷ A kollektív önidentifikáció egyébként is rendkívül össze-tett művelete azonban a Vajdaságban a tár-sadalmi rétegződés nagyfokú aránytalansá-ga miatt szokatlanul lassan halad. A két vi-lágháború között megjelenő magyar nyelvű

lapok és folyóiratok legjelentősebbikének, a Kalangyának egyik szerzője még 1935-ben²⁸ is az „első lépések” megtételének szükségs-ségéről beszél, és úgy látja, „[m]inden gyön-geségünk, tapogatózó szervezetlenségünk a kisebbségi gondolkozás hiányának tudható be,” ezért mindenekelőtt ezt a „különálló, pontosan meghatározható, szigorú szabá-lyokkal körülírható szellemiség[et]” kell a közösségnek magáévá tennie.²⁹

Magától értetődő, hogy az első lépéseket a közösség új alapokon történő megszerve-zésének irányába a nagyobb városokban és a rurális közösségekben is a szellemi elit tagjai próbálják megtenni, akik számos településen a cenzorok által nehezebben ellenőrizhető asztaltársaságokat hoznak létre, és újraszerve-zik a helyi kulturális egyesületeket, köztük a színjátszással foglalkozó együtteseket is, melyek a húszas és harmincas években rendkívül fontos funkciót töltenek be a kö-zösségek életében, sőt még a kőszínházi tár-sulatok szerepét is átveszik.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság ható-ságai ugyanis a nagy háborút követően a so-rozatos kérelmek ellenére sem engedélyezik a kisebbségi nyelvű hivatásos színjátszást az országban, mert veszélyesnek ítélik meg azt a magyar és német lakosság integrálódása szempontjából. E korlátozás a következő impériumváltásig, azaz huszonhárom évig érvényben is marad, noha többen még a dél-szláv nemzetek képviselői közül is kritikusan viszonyulnak hozzá. Žarko Slipčević újvidéki bankigazgató például a következőképpen érvel egy radikálisnak tartott szerb nyelvű lapban:

„[N]ekünk is volt színházunk a magyar uralom alatt, ezért a magyaroknak is kell

²⁴ MÁK, *Magyarok a Vajdaságban*, 36.

²⁵ ÓZER, „Történelmi tudatunkról...”, 19.

²⁶ Uo., 16.

²⁷ Uo., 19.

²⁸ Egy helyzetértékelő, a hatóságok által hamar betiltott számban.

²⁹ KENDE Ferenc, „Magyar szellem – kisebbségi szellem”, *Kalangya* 4, 6. sz. (1935): 421–432, 427.

színházat adni a mi uralmunk alatt. Nem lehet lojalitást követelni a békétlen néptől. Ha a szláv uralom őszintén akarja, hogy az itt élő magyarság békes szándékkal s engedelmes lélekkel simuljon bele sorsa parancsainak a karjába, adjon neki békességet és nyugalmat. [...] Ha tehát azt akarjuk, hogy lojálisak legyenek a kisebbségek, legyenek kívánságaikkal szemben is lojálisak az uralom birtokosai.”³⁰

Ezt az összefüggést ismerhették fel a hatalmi szervek a Romániához és Csehszlovákiához csatolt területeken is, ahol nem állítanak hasonló akadályokat a magyar nyelvű színjátszás útjába, s az ottani hivatásos társulatok hosszabb-rövidebb kényszerszünet után tovább dolgozhatnak. A helyzetet a Vajdaságban tovább árnyalja, hogy ugyan Szabadkán, Zomborban és Nagybecskerekén már a 19. században színházépületeket emeltek, ezekben állandó együttes sohasem működött, a régióba érkező szerb, német és magyar vándortársulatok birtokolták őket egy-egy téli vagy nyári évad erejéig. A délszláv hatóságok azonban a háború után kitasítják ezeket az immár kisebbségi vándorszínészeket az országból. Az utolsó társulat 1927-ben távozik Magyarországra, de semmi jel nem utal arra, hogy az államfordulatot követően aktívak maradtak volna.³¹ Nagyon kevés olyan hivatásos színész akad, aki a Vajdaság területén született, s élve a törvény által biztosított jogával a tartományban kíván élni. E kevesek közül még kevesebben vannak azok, akik a pályán maradva csatlakoznak az amatőr színjátszó mozgalomhoz.

A műkedvelő színjátszás ettől függetlenül valóságos tömegeket mozgat meg. A vajda-

³⁰ Idézi DÉVAVÁRI Zoltán, „A pusztítás kultúrharca”, *Somogy* 48, 4. sz. (2020): 34–49, 45.

³¹ JUHÁSZ Géza, *Párhuzamok és kapcsolatok* (Szabadka: Életjel, 1998), 85.

sági magyar közösséget összekötő, közös kulturális tapasztalattá válik. (Temerin város együttese például majdnem százötven előadót, 73 nőt és 64 férfit számlál.)³² S épp e tömegesség teszi láthatóvá, hogy a fennmaradás biztosítéka nemcsak a „kisebbségi gondolkodás” elsajátítása, hanem az egyes társadalmi rétegek, a munkások és a szellemi elit közötti kapcsolat felépítése is. A kor vélekedése szerint a műkedvelő színjátszás fontos funkciója, hogy „[t]ársadalmi fokozatokat egyenlít ki,” azaz „összehozza az »urat és parasztot«, akik magyarságukban, magyar kultúrájukban találkoznak, együtt dolgoznak.”³³ A Nagybecskerekén – az egykori megyeszékhelyen – 1921-ben megalapított, fiatal értelmiségieket tömörítő Ady Társasággal³⁴ kapcsolatban például azt rögzítik, hogy tagjai az elsők között ismerik fel, hogy „[a] jugoszláviai magyarságnak, ha élni akar, fel kell adnia osztályöntudatát és át kell építenie magát a népi öntudatra.” E célt szolgálja, hogy az első világháború után a Magyarországról hazautaztatott egyetemi hallgatók közreműködésével létrehozott amatőr színjátszó társulatukat az egyetemisták mellett földművesek, iparosok és „a háború előtti értelemben vett úri családok leánykái” alkotják.³⁵

³² FARAGÓ Árpád, „A hagyományok köteleznek”, in FARAGÓ Árpád, *Nem sírt ásun, hanem fundamentumot*, 82–85 (Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007), 82.

³³ FARKAS Frigyes, „A jugoszláviai magyar műkedvelő színjátszás”, in FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT Margit, *Bokréta: A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja*, 6–8 (Szabadka: magánkiadás, 1940), 7.

³⁴ Lásd bővebben: NÉMETH Ferenc, „1919: A kisebbségi, irodalmi öneszmélés éve Nagybecskerekén”, *Hungarológiai Közlemények* 19, 3. sz. (2028): 128–138, 135–136.

³⁵ FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT, *Bokréta...*, 219.

A két világháború közötti műkedvelő társulatoknak és előadóknak állít emléket az 1940-ben, magánkiadásban megjelenő *Bokréta* című almanach.³⁶ A csoportképekkel és portrékkal gazdagon illusztrált kiadvány több mint száz vajdasági település közel háromszáz műkedvelő együttesének mintegy ezerkétszáz bemutatójáról ad számot. Ezeknek a társulatoknak a működése szinte kivétel nélkül valamilyen más tevékenységet kifejtő egyesülethez kapcsolódik, vagyis a dalárdák, műkedvelő zenekarok, kézműves-, iparos- és vallási egyletek, sport- és tűzoltó egyesületek színjátszó csoportokat is felállítanak tagjaikból. Az sem ritka, hogy a tehetségesebb és népszerűbb műkedvelők más egyesületek vagy akár szomszédos települések előadásaiiban is színpadra lépnek vendégként. Ugyan a háború után elsősorban jótékonyági céllal (hadiárvák megsegítése, népkonyhák fenntartása, karácsonyi ajándékok gyűjtése) szerveznek előadásokat, a hatóságok jegybevételeiket a húszas évek közepéig jelentős különadóval sújtják,³⁷ és számos alkalommal tiltják be az egyesületek működését vagy akadályozzák meg bizonyos produkciók bemutatását, a színpadon pedig nem hangozhatnak el a korábbi uralomra utaló szavak, például a „Budapest”, a „pengő”, a „huszár” vagy a „levente”. (Heltai Jenő vígjátékát *A néma lovag* címen adják elő több településen is.)³⁸

Persze azt, hogy milyen művek kerülnek a műkedvelő színpadok műsoraira, nem csak a cenzorok, de a közönségigények is jelentő-

³⁶ A kötetet 1999-ben az ausztráliai Délvidéki Magyar Szövetség (DMSZ) védnökségével hasonmás kiadásban nyomták újra Sydneyben, s tették elérhetővé a Vajdaságban is.

³⁷ Ez Szabadkán előbb 25%-ot, később pedig 50%-ot jelent. Lásd DÉVAVÁRI, „A pusztítás...”, 35.

³⁸ GARAY Béla, „A magyar színjátszás küzdelmei a megszállás alatt”, *Kalangya* 12, 5. sz. (1943): 233–237, 235.

sen befolyásolják. A *Bokrétában* közölt adatokat szemügyre véve azt láthatjuk, hogy egyértelműen a szórakoztató, zenés műfajok, a bohózatok és népszínművek a legnépszerűbbek, pontosan úgy, ahogy az első háború előtt a kőszínházakkal rendelkező vajdasági városokban. Talán nem is akadt olyan vajdasági néző a húszas és harmincas években, akinek lakóhelyén vagy annak közvetlen közelében ne adták volna elő a *Sárga csikó*, *A falurossza* vagy *A vöröshajú* című népszínműveket, de rendre szerepelt műsoron a *János vitéz* című daljáték is, sőt számos ambiciózus társulat mutatott be operetteket is a helyi műkedvelő zenekarokkal kiegészülve. Jobb esetben a *Gül baba*, *A mosoly országa*, a *Marica grófnő* vagy épp a *Bőregér* került színpadra – a színrevitel szakmai színvonalával kapcsolatban persze csak találgathatunk –, ám a darabválasztás általános tendenciáiról sokatmondóan tanúskodik Laták Istvánnak, a Szabadkai Népszínház későbbi első igazgatójának a kritikája, aki Csokonai, Kisfaludy, Katona, Barta Lajos és Bródy Sándor, Strindberg, Molière, Ibsen és Hauptmann jelenlétét kéri számon:

„[S]zinte kivétel nélkül csak a legsilányabb minőségű operettecskék előadásával foglalkoznak úgy falusi, mint városi, állandó és alkalmi műkedvelő társulataink... [...] majdnem kivétel nélkül a pesti irodalmi piac söpredéke vagy a helyi önképzőköri nagyságok idétlen próbálkozásai szerepelnek műsoron. [...] Mit tesz a műkedvelő színpadunk, bevonva gyatra munkájába jobbra érdemes kiforrott színészeket is? Pesti aszfaltbetyárok ízléstelen trükkjeit, szólásmódját hozza színre: krokodilkönynyekre vadászó érzelmességet, népcsúfoló komolytalanságot és bódító maszlagot terjesztve: hogy az életben nem kell harcolnunk, úgyis az ölünkbe pottyán minden. [...] A kisebbségi élet amúgy is fáradt harcát lefékezőn szál-

long minden operettvacakból a könnyű sikerek ostoba, erkölcstelen mesegőze.”³⁹

Laták cinikusan utal rá, hogy a Magyarországról érkező drámák beszerzése mellett helyi szerzők is megpróbálkoznak színpadra szánt szövegek létrehozásával az egyre növekvő igényeknek megfelelően.⁴⁰ Írnak vígjátékot (K. Végh Vilma: *Zsuzsi*, K. Végh Vilma: *Lili 7 éves*), bohózatot (Szántó András: *Aranyhalacska*) és természetesen operettet is (Dr. Borsodi Lajos és Fischer Károly: *Szerelmi Rt.*, Láng Imre és Láng Imréné: *Sárit elrabolják*, Dr. Hesslein József és Ripka Imre: *Annie*). Az irodalomtörténet több, mint harminc szabadidejében írogató szerző (elsősorban jómódú szabadfoglalkozású polgárok: orvosok, ügyvédek és vállalkozók) mintegy nyolcvan színpadi szövegét tartja számon ebből az időszakból.⁴¹

Ezekben a naiv, sztereotip szövegekben államtitkárjelöltek, polgármesterek, főispánok, grófok, festőművészek és orvosprofesszorok „úri szalonokban társalog[na], gálánosan udvarolga[na], fennköltén cseveg[ne] mondjuk Schubertről és Beethovenről,”⁴² elmaradhatatlanok a „házassági háromszög szellemtelen változatai”, s a kortárs valóságot tökéletesen eltakarja „a tavasz, az ősz émelvítően unalmas romantikája.”⁴³ Juhász Géza a korszakról írott tanulmányában mu-

³⁹ LATÁK István, „A vojvodinai magyar színjátszás kérdéséhez”, *Híd* 6, 7–8. sz. (1939): 263–268, 263–265.

⁴⁰ *Műkedvelők színháza* címen egy rövid életű sorozat első száma is megjelenik 1925-ben, melyben eredeti szövegek és délszláv szerzők drámáinak fordításai látnak napvilágot. sz. n., „Műkedvelők színháza...”, *Bácsmegyei Napló*, 1925. szept. 19., 8.

⁴¹ JUHÁSZ, *Párhuzamok...*, 87.

⁴² JUHÁSZ, *Párhuzamok...*, 96.

⁴³ SZENTELEKY Kornél, „Válasz Havas Emilnek”, *Kalangya* 2, 7. sz. (1933): 492–496, 493.

tat rá, hogy mennyire groteszk hatást keltethetnek a vajdasági magyar zsellérek és munkások ezekben a tőlük teljesen idegen szerepekben.⁴⁴ Hangsúlyoznunk kell persze, hogy a mindennapi viszonyoktól idegen szerepek felvétele akár a társadalmi egyenetlenségek vizsgálatához is hozzájárulhatna, ám a színpadra állított művek erre nem alkalmasak. Sőt, a korabeli naiv drámák jelentős része nem is jut el a premierig. Bár a címek alatt gyakran szerepel az ajánlás: „színpadoknak kézirat”, elsősorban a magyar nyelvű lapok olvasóinak szórakoztatását szolgálják.⁴⁵

Elvértve akadnak csak olyan szerzők, akik a budapesti minták helyett a lokális témák választását, „helyi színek” használatát szorgalmazzák, így nem meglepő, hogy a két háború közötti vajdasági magyar társadalom egészét megmozgató műkedvelő mozgalom is hamarosan a drámairodalom tárgyává válik. Szenteleky Kornél orvos, író, lapszerkesztő és -alapító, továbbá a vajdasági magyar irodalom egyik első teoretikusa és a korszak legfontosabb irodalomszervezője *Műkedvelők* (1924) című egyfelvonásosában a falusi viszonyokat, a jómódú anyák és lányaik partivadászatát, haszonlesését állítja pellengérré. A prológusban úgy fogalmaz: „Szatíra ez és nem vígjáték, / humora epekeserű, / alakjai csúnyák és torzak / sehol sincs ártatlan derű.”⁴⁶

A történet szerint Pocsolyaröcsögén, egy fiktív bácskai faluban az önkéntes tűzoltóegylet huszonöt éves jubileumára készülnek, melynek alkalmából jótékonyági előadást terveznek bemutatni, amire az alispánt, a főszolgabíró, a tanfelügyelőt és a főállatorvost – azaz gyakorlatilag a korabeli naiv szövegek főszereplőit – várják. Az operett sikerétől függ Ábrándfy Kázmér írnok és amatőr rendező állása a községházán. A bonyodal-

⁴⁴ JUHÁSZ, *Párhuzamok...*, 96.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ SZENTELEKY Kornél, *Műkedvelők*, *Bácsmegyei Napló*, 1924. dec. 25., 21–25, 21.

mat az okozza, hogy mind a postamesterné, mind a főboltosné a bonviván Plemplemovics Töhötöm gróftól alakító fiatal földbirtokost, Jópárthy Gyulát kívánja összeboronálni saját lányával, s ezért a falu kocsmájában megtartott első megbeszélésen megpróbálják elérni, hogy Ábrándfy rájuk ossza a primadonna, Eszmeralda grófnő szerepét. A férfi persze jól tudja, hogy Cuncika és Bábkyke színészi kvalitásainál csak énekhangjuk rosszabb, így az előadás és saját egzisztenciája érdekében igyekszik minél kisebb feladatot adni nekik. Szenteleky drámája gyorsan és – a szatírárt az utolsó pillanatban felfüggesztve – minden szereplő számára ideális végkifejlettel zárul. A szereposztást sikerül úgy alakítani, hogy a lányok mellékszereplőként is megkaphassák szerelmi jelenetüket Jópárthyval – aki a főszerep helyett Plemplemovics Bogumil, az „öreg, hülye gróf” szerepét kapja, Eszmeralda szerepét pedig a falu legtehetségesebb amatőrje, Jucika, a doktorék lánya énekelheti. Feltűnő, hogy a korabeli kabaréestek epizodikus szerkezetéhez illeszkedő, a *Bácsmegeyi Napló* című hetilap karácsonyi számának mindössze négy oldalát elfoglaló komédiának egyetlen mezőgazdasággal vagy iparral foglalkozó szereplője sincs. A gúny a módosabb polgárok és intellektuellek – a szerző saját társadalmi csoportja – ellen irányul, noha a különféle színrevitelek⁴⁷ nézői között szinte biztosan többen voltak a munkások és parasztok. A szerző az impériumváltás után alig néhány évvel az értelmiség valós társadalmi kérdésektől való elzárkózását, cselekvőképzetlenségét kritizálja.

Másfél évtizeddel később, 1939 végén a lapok lelkesen számolnak be Cziráky Fetter Imre, óbecsei kántortanító *Muskátli* című három felvonásos népszínművének szabadkai ősbemutatójáról. A drámát a hivatásos színész és rendező Garay Béla állítja színpadra,

⁴⁷ Szenteleky maga is megrendezte szövegét falujában, Ószivácon.

aki a városi Népkör⁴⁸ vezetőinek kérésére 1923-ban, feleségével együtt tér haza Magyarországról, hogy az egyesület színjátszónak élére álljon. Garay néhány évvel a premier előtt egyenesen úgy fogalmaz, hogy a műkedvelő színpadokat „vissza kell téríteni a helyes útra, és kényszeríteni, hogy olyan irodalmi műveket játsszanak, amelyek nincsenek erkölcsrontó hatással az ifjúságra és amelyek nyomán falusi testvéreink ízlésben és kultúrában fejlődhetnek.”⁴⁹ A kortársak a *Muskátli*t tartják az első olyan vajdasági magyar színműnek, mely „mélyrehatóan foglalkozik a jugoszláviai magyar kisebbség belső, lelki problémáival.”⁵⁰

Cziráky Fetter drámájának cselekménye két párhuzamos amatőr színházi próbafolyamat körül zajlik.⁵¹ Beregh Ninó, a patikus-kisasszony három hónapja praktizál egy meg nem nevezett vajdasági faluban. Saját bevalása szerint „modern lány”, akit a falu problémája csak „mint szociális téma” érdekel, de született úrilánycént, „semmi érzelmi közösség[e] nincs” a parasztsággal, csupán „tanulmányozni érdemes masszát” lát bennük.⁵² Amikor tudomására jut, hogy a helyi kereskedő és amatőr rendező, Kemény István *A betyár kendője* című népszínmű színrevitelét tervezi műkedvelő együttesével, elhatározza, hogy szembe száll a „hazug, muskátliszagú romantikával”, melyet megítélése szerint „a falun dédelgetve ápolnak.”⁵³ Nyílt

⁴⁸ Ekkor épp Olvasókör néven működött.

⁴⁹ GARAY Béla, „A magyar színjátszásról”, *Kalanga* 4, 6. sz. (1935): 452–453, 453.

⁵⁰ FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT, *Bokréta...*, 20.

⁵¹ A dráma soha nem jelent meg nyomtatásban. A szerző személyesen küldte el az érdeklődő színjátszó társulatok számára. Az 1940-ben bemutatott topolyai változat ügyelői példányát Virág Gábor helytörténész találta meg 2004-ben.

⁵² CZIRÁKY FETTER Imre, *Muskátli*, kézirat, 2.

⁵³ Uo., 11.

összetűzésbe kerül Keménnyel, akiről kiderül, hogy maga is városi származású, eredetileg jogásznak készült, de az első világháború kettétörte a pályáját. Ám amikor „becsap[ta] a város”, a paraszti közösség befogadta, így „sors[a] lett a falu és népének sorsa.”⁵⁴ Ninó célja, hogy minden parasztot városi minták szerint „formáljon át”, ennek érdekében a *Cicimuci grófnő* című „táncos operett” szövegkönyvét rendeli meg a városból, és saját társulatot toboroz. Míg Kemény próbái remekül haladnak, hiszen a falusi béreseknél és szegény parasztoknál önzónos szerepeket kell eljátszaniuk, Ninó műkedvelői nem képesek hitelesen megformálni az operettben szereplő őrgófokat és bárónőket, ezért a próbálkozás hamar kudarcba fullad. De a népszínmű műfaji követelményeinek értelmében a történet boldog véget ér. Ninóról minden kétséget kizáróan kiderül, hogy falusi származású, sőt a dráma egyik mellékszereplőjének, Mejjes Turuc Jánosnak az unokája, s anyja a háború zűrzavarában, egy vita hevében tűnt el. A lány szimbolikusan felölti anyja ruháit, és felismeri: „Nem értettük nem is érthettük egymást az egymással nemtörődés nagy messzeségéből! Ez volt az én tragédiám és ez az én népem tragédiája: Urak... és parasztok... Pedig mennyivel szebben hangzik... Testvérek...!”⁵⁵ A végkifejlet tehát amellett, hogy „a szilárdnak hirdetett világrend erkölcsiségének győzelmét ünnepli,”⁵⁶ a vajdasági magyar társadalmi rétegek együttműködésének lehetőségességét is hangsúlyozza.

Cziráky Fetter Imre népszínműve valóságos diadalutatót jár be. A szabadkai változat ötven játékkalkulát él meg, összesen pedig

mintegy száznegyvenszer adják elő Vajdaság-szerte a különböző műkedvelő társulatok.⁵⁷ A produkciók erős pedagógiai célzattal – ahogy egy korabeli kritikus fogalmaz: „becsületes propagandával”⁵⁸ – hirdetik a legszélesebb néprétegeknek, hogy a városi kultúra vívmányainak kritikátlan átvétele helyett – mely ez esetben anakronisztikus módon a Trianon előtti és a Trianon utáni magyarországi kultúra vívmányait is jelenti – a lokális és regionális identitás kialakítása a kisebbségi közösség megmaradásának, együttműködésének, ösztársadalmi szerepvállalásának záloga.

Mielőtt azonban ezt a hosszú ideig formálódó identitáskonstrukciót magáévá tehetné a régió lakossága, kitör a második világháború, a tartomány nagy részét 1941-ben visszacsatolják Magyarországhoz, és az ez alkalomból rendezett ünnepségsorozat keretein belül nemcsak Horthy Miklós lovagol be a Vajdaságba, de május 20-án újra megnyitja kapuit a szabadkai Városi Színház épülete is. (Eisemann Mihály *Tokaji aszú* című operettjének nyitányát maga a szerző vezényli, a főszerepet pedig Fedák Sári alakítja.) A Horthy-kormányzat által propagált, az egyetemes magyarság összetartozását hirdető, s a régióban látható előadásokban megjelenő nemzeteszmény rövid időre ismét átrendezi a vajdasági magyarság önidentifikációs struktúráit, de 1944-ben, a jugoszláv partizánok és a szovjet csapatok megérkezésével hamar világossá válik, hogy a közösség a jövőben kénytelen lesz ismét új alapokra építeni nemzeti kisebbségi identitását. Szenteleky és Cziráky Fetter drámáit soha többé nem adják elő.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo., 56.

⁵⁶ KOLTA Magdolna, „Táji különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben”, in *Népi kultúra és nemzettudat*, szerk. HÓFER Tamás, 51–60 (Budapest: Magyarországtudató Intézet, 1991), 53.

⁵⁷ sz. n., „Csendes délutáni beszélgetés a Délvidék íróival”, *Székely Szó*, 1943. nov. 10., 4.

⁵⁸ h. k., „A Muskátli bemutatójaa szubotical Magyar Olvasókör színpadán”, *Napló*, 1940. jan. 9., 11.

Bibliográfia

- CZIRÁKY FETTER Imre. *Muskátli*. Kézirat.
- DÉVAVÁRI Zoltán. „A pusztítás kultúrharca”. *Somogy* 48, 4. sz. (2020): 34–49.
- FARAGÓ Árpád. *Nem sírt ásunk, hanem fundamentumot*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007.
- FARKAS Frigyes. „A jugoszláviai magyar műkedvelő színjátszás”. In FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT Margit, *Bokréta: A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja*, 6–8. Szabadka: magánkiadás, 1940.
- FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT Margit. *Bokréta: A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja*. Szabadka: magánkiadás, 1940.
- FREY Dóra. „Az Osztrák-Magyar Monarchia és a nemzetiségek – különös tekintettel a Birodalmi Tanácsban Képviselt Országokra”. *Forum: Acta Juridica et Politica* 9, 1 sz. (2019): 27–44.
- GARAY Béla. „A magyar színjátszás küzdelmei a megszállás alatt”. *Kalangya* 12, 5. sz. (1943): 233–237.
- GARAY Béla. „A magyar színjátszásról”. *Kalangya* 4, 6. sz. (1935): 452–453.
- GULYÁS László. „A Délvidék elszakítása: Újvidék 1918. november 25.”. *Acta Scientiarum Socialium* 9, 48. sz. (2018): 69–73.
- h. k. „A Muskátli bemutatója szubotocai Magyar Olvasókör színpadán”. *Napló*, 1940. jan. 9., 11.
- JUHÁSZ Géza. *Párhuzamok és kapcsolatok*. Szabadka: Életjel, 1998.
- KENDE Ferenc. „Magyar szellem – kisebbségi szellem”. *Kalangya* 4, 6. sz. (1935): 421–432.
- KOLTA Magdolna. „Táji különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben”. In *Népi kultúra és nemzet-tudat*, szerkesztette HÓFER Tamás, 51–60. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991.
- LATÁK István. „A vojvodinai magyar színjátszás kérdéséhez”. *Híd* 6, 7–8. sz. (1939): 263–268.
- MÁK Ferenc. *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013.
- MESAROSZ, Šandor. *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1981.
- NÉMETH Ferenc. „1919: A kisebbségi, irodalmi öneszmélés éve Nagybecskerekén”. *Hungarológiai Közlemények* 19, 3. (2028): 128–138.
- ÓZER Ágnes. „Történelmi tudatunkról. Az előzmények és a mai állapot” In *Délvidék/Vajdaság*, szerkesztette PAPP Richárd, 14–24. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007.
- sz. n. „Csendes délutáni beszélgetés a Délvidék íróival”. *Székely Szó*, 1943. nov. 10., 4. sz. n. „Műkedvelők színháza...”. *Bácsmegyei Napló*, 1925. szept. 19., 8.
- SZENTELEKY Kornél. „Válasz Havas Emilnek”. *Kalangya* 2, 7. sz. (1933): 492–496.
- SZENTELEKY Kornél. „Műkedvelők”. *Bácsmegyei Napló*, 1924. dec. 25., 21–25.